

Бондаренко Ч.Л.

*аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПІДГОТОВКА ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ПРОЦЕСУАЛЬНА СТАДІЯ

В процесі реформування судової системи України, вдосконалення механізмів здійснення правосуддя, підвищення ефективності і оперативності розгляду справ судами як основного гаранту захисту прав і законних інтересів громадян, особливого значення набуває питання переосмислення і вдосконалення підготовки цивільних справ до судового розгляду. Адже в цій частині цивільного процесу закладаються основи для повного і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ. Саме від рівня проведення підготовчих дій по конкретних цивільних справах значною мірою залежить законність і обґрунтованість кінцевих актів правосуддя.

Питанням підготовки цивільних справ до судового розгляду завжди приділялась значна увага. Зокрема їй присвячені дисертаційні дослідження Г.А. Жиліна, Г.О. Світличної, С.А. Ташназарова, В.Ф. Ковіна, монографії В.К. Пучинського, П.В. Логінова. Окремі питання пов'язані з підготовкою цивільних справ до судового розгляду досліджували у своїх працях Л.Є. Гузь, С.В. Бирдіна, М.Й. Штефан, М.К. Треушніков. В загальних рисах підготовка справи до судового розгляду висвітлюється майже в кожному підручнику з цивільного процесуального права.

Але незважаючи на значну кількість досліджень присвячених підготовці цивільних справ до судового розгляду, багато питань залишаються досить дискусійними і проблемними. Це обумовлено не тільки періодом написання більшості із вказаних робіт, а й їх суперечливістю. Крім того, значні реформи, які відбуваються у сфері здійснення правосуддя, призвели до виникнення нових проблем, які потребують глибокого теоретичного дослідження.

Зокрема, у зв'язку з запровадженням у цивільному процесі України нового порядку перегляду рішень і ухвал судів першої інстанції, які не вступили в законну силу (в порядку апеляції), та реформуванням касаційного в якісно новий вид провадження, особливої актуальності набуває питання сутності і місця підготовки цивільних справ до судового розгляду на даних етапах процесу. Адже в обох вищевказаних провадженнях законодавець закріпив обов'язковим проведення процесуальних дій по підготовці справ до розгляду.

Тому дослідження підготовки цивільних справ до судового розгляду в умовах сьогодення набуває виключного значення. Автор, зокрема, хотів би зупинитися на окремих аспектах даного питання, а саме на виокремленні і обґрунтуванні підготовки цивільних справ до судового розгляду як самостійної і обов'язкової стадії цивільного процесу.

У зв'язку з тим, що сутність підготовки цивільних справ як самостійної і обов'язкової процесуальної стадії в чинному цивільному процесуальному законодавстві чітко не визначена, досі деякі судді розглядають її як факультативний етап цивільного процесу. Це, у свою чергу, призводить до неналежного ставлення з боку суду до проведення підготовчих дій по конкретних справах і, як наслідок, до постановлення незаконних і необґрунтованих рішень.

В теорії цивільного процесу з цього приводу існують дві протилежні точки зору. Стосовно першої, підготовка цивільних справ до судового розгляду є тільки етапом, частиною стадії або "ніби стадією"¹.

Прихильники першої точки зору в обґрунтування своєї позиції наводять доводи про те, що підготовка справ до судового розгляду не є самостійною процесуальною стадією, оскільки

сукупність процесуальних дій, які мають місце в ній, незначна за обсягом, і остання не носить завершального характеру, тобто провадження в справі не може бути завершене на етапі підготовки².

На нашу думку, вищевказані доводи непереконливі з таких підстав:

По-перше, підготовку цивільних справ до судового розгляду складають не тільки процесуальні дії, визначені ст. 143 ЦПК України, але й інші, потреба у вчиненні яких може виникнути в процесі підготовки конкретної справи, а також інтелектуальна діяльність³. Наприклад, при вирішенні питань про належність та допустимість доказів, про необхідність проведення експертизи, готовність справи до судового розгляду, що здійснюються на етапі підготовки, суддя поряд з процесуальними діями здійснює комплекс мисленнєво-логічних операцій. При цьому визначити, чи є обсяг останніх “незначним”, практично неможливо.

Тобто не обсяг, а зміст обумовлюють визнання тієї чи іншої сукупності процесуальних дій самостійною процесуальною стадією. Головним, на нашу думку, тут має виступати критерій достатності даних дій для досягнення найближчої процесуальної мети.

По-друге, після порушення цивільної справи суддя вирішує комплекс завдань (питань), спрямованих на забезпечення готовності конкретної справи до судового розгляду⁴, зокрема:

- ✓ визначення характеру правовідносин, що мають місце між сторонами;
- ✓ визначення суб'єктного складу учасників процесу (в конкретній справі);
- ✓ визначення предмету доказування, тобто необхідно уточнити факти, якими сторони обґрунтовують свої вимоги та/або заперечення, а також інші обставини, які мають значення для справи;

- ✓ визначення кола доказів необхідних для вирішення справи та забезпечення їх надання
- ✓ вирішення інших питань, обумовлених особливостями конкретної справи.

Наявність специфічного комплексу завдань, притаманних лише підготовці цивільних справ до судового розгляду, не тільки характеризує її як самостійну стадію цивільного процесу, а й обумовлює таку її специфічну ознаку, як завершеність. Адже в процесі їх виконання суддя вчиняє процесуальні дії, спрямовані на досягнення процесуальної мети підготовки (створення базису для правильного і оперативного розгляду і вирішення справи по суті). Якщо суддею в процесі підготовки буде виявлено неможливість або недоцільність наступного судового розгляду (наприклад, у разі смерті однієї з сторін при неможливості правонаступництва, або в зв'язку з добровільним виконанням боржником своїх зобов'язань тощо), провадження в справі має бути припинено.

На нашу думку, більш переконливою є друга точка зору, прихильники якої розглядають підготовку цивільних справ до судового розгляду як самостійну стадію цивільного процесу⁵.

Проте при розкритті даного питання останні недостатньо уваги приділяють обґрунтуванню своєї позиції. Так, в своїх працях Г.О. Світлична, П.В. Логінов та інших науковці, наводять перелік ознак, на підставі яких підготовку цивільних справ до судового розгляду слід віднести до самостійної процесуальної стадії. Такими ознаками вони називають:

- ✓ наявність специфічної процесуальної мети, завдань, що стоять перед судом при її здійсненні;
- ✓ особливість правового статусу учасників процесу;
- ✓ спеціальне процесуальне оформлення проміжних результатів відповідними процесуальними актами – документами;
- ✓ особливість закріплення кінцевих матеріально-правових результатів (прийнятих рішень);
- ✓ специфіка прояву процесуальних принципів на даній стадії.

Однак ці ж ознаки притаманні і процесуальному провадженню як сукупності процесуальних дій, і частині стадії – її етапу.

Це обумовлює значні дискусії з приводу того, чи є підготовка цивільних справ процесуальною стадією чи процесуальним етапом, частиною стадії або процесуальним провадженням.

Аналіз наукових праць з теорії юридичного процесу та цивільного процесуального права, крім вищезазначених, дозволяє виділити додаткові ознаки, які характеризують той чи інший комплекс процесуальних дій як самостійну процесуальну стадію, і дозволяють відмежувати її від процесуального провадження або етапу стадії⁶. До них можна віднести такі ознаки:

✓ *Характер процесуальної мети стадії.* Мета стадії носить проміжний характер, тоді як мета процесуального провадження носить кінцевий. Наприклад, мета підготовки цивільних справ до судового розгляду спрямована не на вирішення загальних завдань правосуддя, а на вирішення проміжного питання: створення умов для розгляду і вирішення конкретної цивільної справи по суті.

✓ *Суворі послідовність і взаємообумовленість стадій* (яка не характерна для процесуального провадження). Так, підготовка справи до судового розгляду має місце тільки після порушення цивільної справи і не може передувати йому. І, звісно, вона завжди проводиться перед судовим розглядом. Будь-які дії, вчинені суддею до порушення цивільної справи або в процесі її розгляду судом, не є підготовкою справи до розгляду.

✓ *Перевірочний характер стадії відносно попередньої, і підготовчий – відносно наступної стадії.* Підготовка цивільних справ до судового розгляду носить не тільки підготовчий характер щодо стадії судового розгляду (що впливає із змісту її мети), але й перевірочний – відносно стадії порушення цивільної справи. Наприклад, якщо при порушенні справи суддею не було всебічно перевірено наявність передумов для порушення справи, додержання форми і змісту позовної заяви (заяви, скарги), або мали місце певні порушення процесуального законодавства, вони, як правило, виявляються і в стадії підготовки та вживається заходів щодо їх усунення. А якщо є підстави, суддя закриває провадження в справі (наприклад за наявності підстав, передбачених ст. 227 ЦПК України).

✓ *Завершеність*, тобто можливість завершення в ній процесу (що не притаманно етапам, частинам стадії).

✓ *Юридичні наслідки.* Наслідком завершення процесуальної стадії є здебільшого початок нової стадії, якій притаманна нова мета і ознаки, перераховані вище. Результатом закінчення підготовки справи є призначення судового засідання і початок стадії судового розгляду, а наслідком закінчення етапу, частини стадії, – перехід до нового етапу, але процесуальна мета стадії при цьому не змінюється.

Таким чином, всі вищеперераховані ознаки притаманні підготовці цивільних справ до судового розгляду, що дає підстави стверджувати, що остання є не етапом, частиною стадії (або провадженням), а самостійною процесуальною стадією цивільного процесу.

Щодо питання про те, чи є підготовка цивільних справ до судового розгляду обов'язковою стадією цивільного процесу, то в теорії цивільного процесуального права досі немає єдиної точки зору⁷.

Серед багатьох науковців продовжує існувати позиція, що підготовка не є обов'язковою стадією і повинна проводитись тільки по найбільш складних справах. У випадку, коли спір між сторонами не викликає великих труднощів, або коли сторони належним чином виклали свої позиції та надали всі необхідні докази, підготовка може не проводитись.

На нашу думку, з такою точкою зору не можна погодитись з наступних підстав:

По-перше, на етапі підготовки цивільної справи, без її розгляду в судовому засіданні, неможливо визначити, наскільки вона проста чи складна;

По-друге, для того, щоб призначити по справі судове засідання, суддя на даному етапі процесу має виконати комплекс специфічних завдань (які обумовлені метою стадії). Наприклад, для вирішення питання про готовність справи до судового розгляду, суддя має переконатися, чи всі необхідні докази надано сторонами в обґрунтування своїх вимог, для цього він обов'язково має визначити предмет доказування по конкретній цивільній справі. Необхідність вирішення завдань стадії підготовки має місце в кожній цивільній справі, і без вирішення цих завдань справа не може бути призначена до судового розгляду. А отже, і проведення підготовчих дій, спрямованих на виконання вищевказаних завдань, має місце у кожній цивільній справі.

Навіть якщо суддя не вчиняє окремих процесуальних дій підготовчого характеру, він все одно проводить перевірку готовності справи до судового розгляду. Зокрема дії, спрямовані на визначення найбільш оптимального часу для розгляду справи і на повідомлення особам, які беруть участь у справі, про час і місце судового засідання завжди мають місце.

Таким чином, підготовка цивільних справ до судового розгляду є самостійною та обов'язковою процесуальною стадією, в якій закладається базис для повного і своєчасного розгляду і правильного вирішення цивільної справи по суті.

На підставі вищевикладеного вбачається доцільним внесення відповідних змін до чинного цивільного процесуального законодавства, чітке закріплення вищевказаних положень, що дозволить найбільш повно гарантувати учасникам цивільних процесуальних правовідносин можливість користуватися всіма процесуальними засобами захисту в процесі провадження в цивільній справі.

¹ Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник для вузів. – К.: Ін – Юре, 2001. – 696 с.; Гражданское процессуальное право России: Учебник / Под ред. М.С. Шакарян. – М.: Былина, 1999. – С.26; Бирдина С.В. Подготовка дела к слушанию в советском гражданском процессе. – Саратов, 1960. – С.29.

² Гражданское процессуальное право России: Учебник / Под ред. М.С. Шакарян. – М.: Былина, 1999. – С.26.

³ Вукот М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России: Учебник. – М.: Юристъ, 1999. – С.266.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В.І.Треушніков – Вид. 6-е, доп. та перероб. – Харків: Консум, 2002. – С.140–142.;

⁵ Гражданский процесс Украины: Учебное пособие. – Х.: Одиссей, 2003. – 352 с.; Гражданский процесс: Учебник / Под ред. д.ю.н. М.К. Треушников. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Юриспруденция, 2001. – 400 с.; Гражданский процесс / Отв. ред. Н.И. Чечина, Д.М. Чечот. – М.: Юрид. лит., 1968. – 455 с.; Світлична Г.О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харків, 1997. – С.10 –11.; Логинов П.В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в суде. – М.: Госюриздат, 1960. – С.9.; Про підготовку цивільних справ до судового розгляду Постанова Пленуму Верховного суду України від 5 березня 1977 року № 1.

⁶ Тертышников В.И. Гражданский процесс: Курс лекций. – Харьков: Консум, 2001. – 240 с.; Світлична Г.О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харків, 1997. – С.10 -11.; Логинов П.В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в суде. – М.: Госюриздат, 1960. – С.9.; Гражданское процессуальное право России / Под ред. М.С. Шакарян. – М.: Былина, 1999. – С.26.; Цивільне процесуальне право України / За ред. В.В. Комарова. – Харків, 1999. – С.17.; Бенедик И.В. Стадии в юридическом процессе: общетеоретические исследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Харьков, 1986. – С.9.; Теорія юридического процесу / Под ред. В.М. Горшенева. – Харьков: Вища школа, 1985. – 346с.; Фахутдинова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу / Автореф. ... дис. канд. юрид. наук 12.00.01. – К., 2000.

⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 5 березня 1977 року закріпила обов'язковим проведення підготовки справи до судового розгляду по кожній цивільній справі. Але в зв'язку з тим, що постанови Пленуму не є джерелом цивільного процесуального права, дане правило не носить загальнообов'язкового характеру.